

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.01:323.28

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.28>

А. В. Бадер

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3670-5753>

доктор політичних наук, професор,

директор Навчально-наукового інституту соціальних і гуманітарних наук
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»РЕПРЕСІЇ ТА ТЕРОР ЯК ІНСТРУМЕНТИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ
ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО¹

Сьогодні людство переживає зміну глобальних економіко-політичних циклів, що безпосередньо пов'язано з боротьбою за лідерство в цифровій економіці та модернізацією підходів, методів і інструментів інформаційного впливу. Сучасні технології відкрили доступ до маніпуляцій на глибинному рівні суспільної свідомості. Як наслідок, стратегія інформаційного впливу тепер орієнтується не стільки на роботу з фактами, скільки на психологічний механізм сприйняття інформації тобто на формування певного типу критичного мислення. Цілком очевидно, що за певних обставин репресії та терор можуть бути застосовані як інструмент формування критичного мислення. Водночас, залишається відкритим питання щодо того, які саме політичні моделі можуть допускати застосування подібних практик, на яких етапах свого розвитку та чи існують можливості блокування репресій і терору елементами громадянського суспільства.

Практику застосування репресій й терору як інструменту впливу на політичний процес вивчали низка провідних дослідників. Так, Х. Аренд [1] й В. Парето [2] розглядали репресії й терор як інструменти постконфліктної стабілізації суспільно-політичної ситуації. Взаємозалежність репресій, терору та державного перевороту й громадянської війни вивчали О. Меженська [3] та С. Вовк [4]. Досліджували моделі використання силових структур, що є безпосередніми реалізаторами репресій і терору у політичному процесі, О. Гриненко та М. Денежкін [5], М. Требін [6; 7], І. Карпінський [8], за недемократичних політичних систем – В. Смолянук [9], І. Ільницька [10], Н. Череміскіна [11] та В. Ханстатінов [12]. Однак роботи, в яких репресії й терор розглядалися б як інструмент формування критичного мислення та зверталась

би увага на взаємозв'язок цього процесу з наявністю або відсутністю громадянського суспільства не представлені в науковій літературі.

У сучасному розумінні аналізовані інструменти впливу почали використовуватися під час та після революцій, громадянських війн та державних переворотів у межах становлення сьогоденної світ-системи. Одними з найбільш жорстоких проявів цього явища стали репресії та терор, що супроводжували Французьку та Російську революції, зокрема періоди яacobinської диктатури та червоного терору відповідно. Необхідність застосування репресій і терору в процесі післяреволюційного формування нових соціально-політичних систем підкреслювали К. Маркс і Ф. Енгельс, Л. Троцький, М. Бухарін та В. Ленін, який надавав практичні рекомендації щодо реалізації політики «революційного терору» [13, с. 149].

С. Вовк розглядає період терору та репресій як один із етапів розвитку громадянської війни [4, с. 48]. Дослідниця також зазначає, що надзвичайні органи, які відіграють ключову роль у застосуванні насильства державними інститутами протиборчих сторін, під час громадянської війни набувають таких характерних рис: швидка еволюція та трансформація залежно від рівня ескалації збройного конфлікту; виконання репресивних функцій; здійснення актів помсти щодо політичних опонентів; діяльність, що ґрунтується не на правових засадах, а має переважно демонстративний і показовий характер; проведення виховної та пропагандистської роботи серед так званих нейтральних груп населення; наявність специфічного уявлення про справедливість і гуманність [4, с. 235].

В. Парето, розглядаючи революцію та громадянську війну як процеси силової зміни еліт, зазначав, що вони неминуче супроводжуються

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

значними людськими жертвами як унаслідок безпосереднього застосування зброї, так і через масові репресії під час конфлікту та в післявоєнний період [2]. Х. Аренд, своєю чергою, вважала, що масовий терор після громадянської війни становить одну з найбільших загроз для будь-якого політичного устрою і спрямований, передусім, не проти опозиційних сил, а проти соціальних груп, які формують основу суспільства [1]. Отже, дослідниця трактує цей феномен не як засіб ліквідації політичних опонентів, а як механізм підкорення та формування необхідних владі уявлень у основної частини населення держави.

У контексті взаємозв'язку державного перевороту з репресіями та терором заслуговує на увагу теза О. Меженської та С. Вовк: «Після державних переворотів політичні сили часто вдаються до застосовування репресивних методів утвердження своєї волі, які можуть створювати загрозу політиці діючої (нові) влади, їхніх родичів, друзів, союзників, однодумців; мають на меті вплив на поведінку політичного суперника, паралізувати його ворожі дії, змусити його відмовитись від продовження боротьби на не вигідних для нього умовах. Уважається, що репресіями можна називати будь-які насильницькі дії незалежно від їхньої законності й моральної виправданості органів державної влади, спрямовані на придушення волі опонентів та створення видимості політичної стабільності» [3, с. 142].

Після остаточного становлення сучасної світової економіки та адаптації національних політичних систем до її механізмів можливість застосування таких інструментів формування критичного мислення як репресії та терор, стала безпосередньо залежати від типу владної конструкції, реалізованої у конкретній державі. У країнах центру та окремих напівпериферійних державах стабільно функціонують ліберально-демократичні політичні системи, для яких характерним є наявність розвиненого громадянського суспільства та ефективного механізму запобігання використанню репресій та терору.

Одним із засобів запобігання використанню репресій та терору як інструменту формування уявлень серед населення в ліберально-демократичних державах є участь громадян у формуванні кадрового складу силових структур. Зокрема, прикладом цього є практика безпосереднього обрання шерифів, а також вплив через представницьку демократію на призначення цивільних міністрів оборони та внутрішніх справ [5, с. 37]. До таких запобіжників слід також віднести реальні механізми громадського контролю за діяльністю державного апарату, що забезпечується завдяки незалежним засобам масової інформації, діяльності громадських організацій, проведенню мітингів та інших форм прямої демократії [7, с. 73].

Застосування репресій та терору в державах із ліберально-демократичною політичною системою унеможливлюється також і завдяки тому, що силові структури не беруть участі в політичній боротьбі та діють виключно в інтересах усього суспільства. У правовій, демократичній державі автономність силових органів є неприйнятною – вони підпорядковуються уряду, а їхня діяльність суворо регламентована законодавством [14, с. 92]. Для мінімізації ризику втручання силовиків у політичний процес, зокрема у боротьбу за владу, існують правові механізми, що забороняють політичним силам використовувати силові підрозділи або створювати власні воєнізовані формування. Крім того, діють законодавчі обмеження, що запобігають трансформації силових структур із інструмента загальнодержавної політики в засіб реалізації інтересів правлячої партії [10, с. 209–210].

Ще однією важливою характеристикою ліберально-демократичних політичних систем є деідеологізація, департизація та деполітизація силових структур. На практиці найчастіше реалізується повна департизація, що передбачає заборону діяльності будь-яких політичних партій у цих органах, включно з правлячими, недопущення членства силовиків у партійних організаціях та неприпустимість виконання ними завдань в інтересах будь-якої політичної сили.

Водночас у деяких країнах запроваджено часткову партизацію. У такій моделі політичним партіям заборонено створювати свої осередки в силових структурах і здійснювати в них партійну роботу. Однак військовослужбовцям і працівникам правоохоронних органів дозволяється бути членами партій та брати участь у політичній діяльності, але виключно поза службою, не у військовій формі (як, наприклад, у Німеччині та Італії) [6, с. 50]. Підкреслимо, що такий тип відносин можливий лише в країнах центру, що характеризуються високим рівнем розвитку демократії та політичної культури. Натомість повна департизація є необхідною умовою для держав напівпериферійної зони, де політичні інститути ще не досягли достатньої стабільності [8, с. 122].

Ключовою умовою функціонування політичної системи тоталітарного типу, що найбільш поширена в напівпериферійній зоні, є жорсткий поліцейський контроль над населенням, повна руйнація громадянського суспільства та формування заснованого на ідеології критичного мислення, в першу чергу, через механізми репресій і терору [14, с. 91]. Так, С. Вовк зазначає, що за тоталітарної системи «держава повністю ідентифікує себе з суспільством, позбавляючи його соціальних функцій, саморегуляції та саморозвитку. У таких державах відсутній політичний плюралізм, а основними методами управління суспільством

стають терор, примус, насильство та репресії. Тактика державного терору спрямована на створення атмосфери страху, придушення будь-яких проявів політичної опозиції та встановлення тотального контролю над суспільством» [4, с. 252].

У межах радянської тоталітарної політичної системи була створена і функціонувала розгалужена мережа органів та закладів, основною метою яких було здійснення репресій і терору. Зокрема, з 1929 р. розпочалося формування сумнозвісного ГУЛАГу, а вже у 1941 р. до його структури входили 53 концентраційні табори, 425 виправно-трудових колоній та 50 таборів для неповнолітніх. За приблизними оцінками, кількість загинув у цих закладах сягала близько 48 мільйонів осіб. Сутність діяльності цих установ, як і загальну роль репресій і терору в тоталітарній системі, вдало сформулював дослідник режиму Ф. Франка: «...потрібна не лише віра й ентузіазм віруючих, а й неодмінно усвідомлення свого безсилля невірними» [15, с. 74].

У науковій літературі описано кілька моделей застосування апарату насильства в тоталітарних державах. Частина дослідників виокремлює дві основні конструкції: «комуністичну» та «фашистську». Прикладом першої моделі є політичні системи СРСР, КНР та країн «соціалістичного табору». У таких державах силові структури повністю підпорядковуються цивільній партійній номенклатурі, виступаючи об'єктом партійного контролю, а їхні керівники, у разі найменшої непокори, самі стають жертвами репресій. Другий тип, «фашистська» модель, характерний для Німеччини та Італії 1930–1940-х рр. Відмінною рисою цієї системи є органічне поєднання апарату насилля як об'єкта реалізації політичної влади, на який поширювався вплив правлячої партійної еліти, і водночас як її часткового суб'єкта, що міг діяти самостійно в межах ідеологічно визначених завдань [10, с. 207].

Деякі дослідники пропонують альтернативну класифікацію тоталітарних політичних систем, виділяючи три основні моделі: «партійно-тоталітарну», «напіввійськово-тоталітарну» та «військово-тоталітарну». Водночас ця класифікація не суперечить попередньому поділу, а лише деталізує механізми та інструменти впливу громадян. «Партійно-тоталітарна» модель (сталінський режим) характеризується повним підпорядкуванням силових структур партійній владі, що робить їх виключно інструментом партійного контролю та репресій [9, с. 106]. «Напіввійськово-тоталітарна» модель (гітлерівський режим) передбачає керівництво державою політичною елітою, яка або є частиною силових структур, або має вирішальний вплив на них [11, с. 42]. «Військово-тоталітарна» модель пов'язана з усуненням правлячої партії від влади та встановленням монопольного

панування силових структур. Прикладами таких режимів є військові диктатури в Бразилії, Греції та Чилі після Другої світової війни [9, с. 106].

У тоталітарних системах, незалежно від їхньої конструкції, громадяни не мають жодного впливу на функціонування владних структур. Це створює умови для безконтрольного застосування репресій і терору проти власного народу як методу забезпечення повного підкорення населення та формування ідеологічно обґрунтованого критичного мислення. Окрім того, характерною рисою таких режимів, що посилює зазначений ефект, є активне залучення громадян до карально-репресивної діяльності. У суспільстві культивуються доноси, створюються добровільні народні дружини, групи боротьби з «ворогами народу», крадіями та спекулянтами. Це створює ілюзію існування громадянського суспільства, посилює атмосферу страху, та й робить населення співучасниками репресивної системи. Для зміцнення контролю влада також використовує масові контрольовані та примусові демонстрації підтримки. Такі заходи включають участь населення в мітингах, публічних засудженнях «ворогів» та демонстративному схваленні дій влади. Це сприяє формуванню ілюзії загального схвалення політики режиму та унеможливорює будь-які відкриті прояви опозиції.

В умовах авторитарної політичної системи, притаманної як напівпериферійним, так і периферійним державам сучасної світ-економіки, існують значні можливості для застосування репресій. Зокрема, силові структури в таких режимах активно втручаються в політичний процес, можуть виступати як самостійна політична сила та функціонувати як інструмент насилля в руках окремих політичних угруповань. Крім того, за умов політичної нестабільності в авторитарних державах зростає ймовірність військового перевороту та встановлення військової диктатури, що зазвичай супроводжується репресіями проти опонентів [14, с. 91].

Сучасні дослідники дотримуються думки, що політична нестабільність, загострення внутрішньосуспільних суперечностей і виникнення конфліктів, що становлять загрозу національним інтересам, суверенітету та територіальній цілісності держави, зазвичай спричиняють активізацію силових структур, зокрема армії, у сфері державного управління. Встановлено, що в ситуаціях, коли уряд втрачає контроль над політичною ситуацією, ймовірність втручання силовиків суттєво зростає. Підкреслимо, що в подібних умовах силові структури часто переконані, що саме вони є єдиною інституцією, здатною запобігти хаосу та захистити національні інтереси силовими методами [9, с. 106, 108]. Додатковими факторами, що сприяють їхній активізації у політичному процесі, є відсутність демократичних

традицій у функціонуванні силових органів, низький рівень політичної культури та схильність до застосування репресивних методів розв'язання конфліктів [10, с. 208].

Цілком очевидно, що зазначене сприйняття політичної дійсності нав'язується і населенню, у тому числі через застосування репресій. Так, С. Вовк пише, що «військовим диктатурам притаманні риси групової свідомості воєнних та їхні корпоративні цінності, як-от: дисципліна, порядок, ієрархія, субординація, єдність, ефективність армії. Зазвичай, політичний процес у державі підпорядковується нормам військового інституту. Монополізація політичної влади військовими, як правило, призводить до посилення консервативних, а в деяких випадках до реакційних тенденцій у суспільстві» [4, с. 254].

Варто підкреслити, що особливістю авторитарної політичної системи є, з одного боку, трансформація силових структур у впливового суб'єкта політики, а з іншого – наявність елементів громадянського суспільства. У таких умовах населення набуває певного досвіду самостійної діяльності, що не підлягає безпосередньому контролю з боку держави, зокрема через створення громадських організацій, які функціонують автономно. Водночас політична сфера залишається під жорстким контролем. Це пояснює, чому, по-перше, масове збройне насильство у формі терору зазвичай не є характерним для таких систем; по-друге, репресії у державах з авторитарним правлінням виконують функцію механізму регулювання та підпорядкування саме політичних процесів, за потреби корегування суспільної політичної свідомості. Натомість економічна, культурна та соціально-побутова сфери зберігають певний рівень автономії, а репресивні заходи застосовуються лише за умов безпосередньої загрози політичному домінуванню правлячої еліти.

Варто зазначити, що характерною особливістю авторитарного правління є суб'єктивізація політичного процесу, що «...змушує лідерів задля легітимізації влади демонструвати рішучість, упевненість та відданість ідеологічним принципам». Унаслідок ідеологізації політики відбувається штучне перебільшення значущості запропонованих ними футурологічних проєктів, спрямованих на подолання кризи та побудову держави за моделлю, що вважається досконалою і найоптимальнішою. У цьому процесі одну із провідних ролей відіграє формування заідеологізованого критичного мислення у більшості громадян [12, с. 100].

Авторитарний режим сприймається як легітимний, оскільки влада активно використовує пропаганду, національні та патріотичні ідеї, а також апелює до суспільних цінностей і традицій. Основний акцент робиться на формуванні

позитивного іміджу лідера, створенні образу зовнішнього та внутрішнього ворога, а також на демонстрації досягнень держави. У таких умовах репресії відіграють допоміжну роль, застосовуючись вибірково, переважно для придушення політичної опозиції або нейтралізації потенційних загроз інакомислення. Більшість громадян рішення авторитарного лідера реально сприймаються як здійснення сподівань та надій, його політика демонструє прагнення досягти могутності держави, розширення її території, а також обов'язково передбачає боротьбу з внутрішніми та зовнішніми ворогами. Широкі верстви населення заохочуються до реалізації політичних заходів та різних форм насилля [12, с. 100].

У межах авторитарної політичної системи виконує функцію мобілізації, пропаганди та виступає інструмент соціального контролю режимна партія. «Саме партії стають тим інструментом, за допомогою якого лідери проникають у суспільство й установлюють тотальний контроль. Партія стежить за потенційними дисидентами, тими громадянами, які не поділяють поглядів вождів. З іншого боку, вона заохочує тих громадян, готових співпрацювати з режимом, певними привілеями: кар'єрою в державних і партійних структурах, доступом до певних соціальних благ, недосяжних для інших громадян» [4, с. 256].

У межах функціонування кланово-олігархічної політичної системи, характерної для напівпериферійної зони світ-економіки, терор не використовується. Водночас застосування репресій у політичному процесі залишається можливим. Основний механізм цієї системи ґрунтується на перерозподілі частини матеріальних ресурсів між особами, які її підтримують – держслужбовці, силовики, політики. Однак, хоча потенційна ймовірність репресій існує, на практиці цей інструмент використовується набагато рідше, ніж в умовах авторитарного режиму, і, як правило, лише за наявності внутрішньоелітарної згоди. Це пояснюється тим, що в межах такої моделі існує фасадна демократія, елементи якої використовуються елітами для конкурентної боротьби за владу. У ситуаціях, коли внутрішньоелітарна згода відсутня, спроби влади застосувати репресії проти опонентів наштовхуються на опір з боку інститутів фасадної демократії, що імітують елементи громадянського суспільства – таких як ЗМІ, партійні структури, громадські організації та акції протесту, що блокують ці дії.

Дійсно, одна з характерних рис кланово-олігархічної політичної системи полягає в періодичних розколах економіко-політичних груп, що в свою чергу спричиняє формування впливової опозиції, яка має достатньо фінансових ресурсів [16, с. 178]. У такі періоди владні структури можуть застосовувати репресії проти опонен-

тів. Проте, поєднання цих репресій із наявністю інститутів фасадної демократії, як правило, не призводить до стабільності, а, навпаки, може спровокувати загострення конфлікту. За таких умов міжелітарне протистояння має високі шанси перерости в державний переворот, що відбуватися на фоні масових протестних акцій.

Таким чином, репресії і терор як інструмент формування певного типу критичного мислення почали застосовуватись у період революцій, громадянських війн та державних переворотів, що адаптували політичні системи провідних держав до механізмів світ-економіки. Вказані форми збройного насилля мали інструментальний характер і використовувалися як засіб силового впорядкування соціально-політичної ситуації. У ліберально-демократичних політичних системах, притаманних країнам центру сучасної світ-економіки, застосування репресивних механізмів формування суспільної свідомості повністю виключається. Це забезпечується ефективним громадським контролем за діяльністю владних структур. Натомість у тоталітарних системах напівпериферійної зони репресії та терор є невід'ємною складовою державного функціонування та засобом формування визначеного зверху, заідеологізованого критичного мислення у населення.

Характерною особливістю політичних системах авторитарного типу (напівпериферійна та периферійна зона) є наявність елементів громадянського суспільства та суб'єктивізація політики. Відповідно, на перший план виходить формування у більшості громадян критичного мислення заснованого на позитивному сприйнятті лідера, вірі в наявності зовнішнього та внутрішнього ворога, могутності та видатних досягнень держави. За таких умов терор, як правило, не використовується, а репресії відіграють допоміжну роль та обмежуються переважно політичними завданнями. За кланово-олігархічної моделі, притаманної напівпериферії, зберігається потенційна можливість використання репресій, однак їх застосування стримується елементами фасадної демократії, що імітують елементи громадянського суспільства. На наш погляд, у подальшому актуальним є дослідити критичне мислення як засіб інформаційної резистентності громадян.

Література

1. Arendt H. On Revolution URL: https://monoskop.org/images/b/bf/Arendt_Hannah_On_Revolution_1990.pdf (date of access: 07.04.2025).
2. Pareto V. *Compendium of General Sociology*. Minnesota : University of Minnesota Press, 1980. 517 с.
3. Меженська О. В., Вовк С. О. Державний переворот : насильницький спосіб переформатування влади : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 232 с.
4. Вовк С. О. Громадянські війни : генеза, сутність, наслідки. Старобільськ : Гельветика, 2017. 304 с.
5. Гриненко О. І., Денежкін М. М. Проблеми формування цивільно-військових відносин в Україні. *Наука і оборона*. 2002. № 2. С. 36–40.
6. Требін М. Армія і політика : історична ретроспектива взаємодії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4/5. С. 141–153.
7. Требін М. П. Армія та суспільство : соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : монографія. Харків : Видавн. Дім «Інжек», 2004. 404 с.
8. Карпінський І. Армія і держава : політична суб'єктивність армії в умовах переходу суспільства до демократії. *Вісник державного університету «Львівська політехніка»*. «Держава та армія». 1998. № 344. С. 119–127.
9. Політологія : підруч. для курсантів вищ. військ. навч. закл. Зброй. сил України / за заг. ред. В. Ф. Смолянюка. 1-е вид. Вінниця : Нова книга, 2002. 446 с.
10. Ільницька І. В. Армія і політика : моделі взаємодії в умовах різних політичних режимів. *Вісник державного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 612. С. 205–211.
11. Череміска Н. Цивільний контроль над воєнною організацією держави. *Нова політика*. 2002. № 2. С. 42–45.
12. Ханстатинів В. О. Тиск авторитарної свідомості на цінності толерантності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2011. № 6. С. 96–103.
13. Бадер А. В. Силові структури в реалізації внутрішнього збройного насилля: репресії та терор у практиці функціонування політичних систем. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. (43), 146–157.
14. Бадер А. В. Взаємодія громадян із силовими структурами як індикатор можливості застосування збройного насилля органами державної влади. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. № 9. С. 89–94.
15. Хмель А. О. Франсіско Франко : від солдата до глави держави (політичний портрет). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Історія*. 2010. Т. 140. Вип. 127. С. 72–77.
16. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.

Анотація

Бадер А. В. Репресії та терор як інструменти формування критичного мислення та громадянське суспільство. – Стаття.

У статті зазначено, що сьогодні людство переживає зміну глобальних економіко-політичних циклів, що безпосередньо пов'язана з боротьбою за лідерство в цифровій економіці та модернізацією підходів, методів й інструментів інформаційного впливу. Підкреслено, що сучасні технології відкрили доступ до маніпуляцій на глибинному рівні суспільної свідомості. Як наслідок, стратегія інформаційного впливу тепер орієнтується не стільки на роботу з фактами, скільки на психологічні механізми сприйняття інформації тобто

на формування певного типу критичного мислення. Констатовано, що за певних обставин репресії та терор можуть бути застосовані як інструмент формування критичного мислення. Заявлено, що залишається відкритим питання щодо того, які саме політичні моделі можуть допускати застосування подібних практик, на яких етапах свого розвитку та чи існують можливості блокування репресій і терору елементами громадянського суспільства.

У статті встановлено, що репресії і терор як інструмент формування певного типу критичного мислення почали застосовуватись у період революцій, громадянських війн та державних переворотів, що адаптували політичні системи провідних держав до механізмів світ-економіки. Виявлено, що у ліберально-демократичних політичних системах, притаманних країнам центру сучасної світ-економіки, застосування репресивних механізмів формування суспільної свідомості повністю виключається. Вказано, що це забезпечується ефективним громадським контролем за діяльністю владних структур. Зазначено, що у тоталітарних системах напівпериферійної зони репресії та терор є невід'ємною складовою державного функціонування та засобом формування визначеного зверху, заідеологізованого критичного мислення у населення.

Констатовано, що характерною особливістю політичних систем авторитарного типу (напівпериферійна та периферійна зона) є наявність елементів громадянського суспільства та суб'єктивізація політики. Зроблено висновок, що за таких умов на перший план виходить формування у більшості громадян критичного мислення, заснованого на позитивному сприйнятті лідера, вірі в наявності зовнішнього та внутрішнього ворога, могутності та видатних досягнень держави. Відповідно терор, як правило, не використовується, а репресії відіграють допоміжну роль та обмежується переважно політичними завданнями. Заявлено, що за кланово-олігархічної моделі, притаманної напівпериферії, зберігається потенційна можливість використання репресій, однак їх застосування стримується елементами фасадної демократії, що імітують елементи громадянського суспільства.

Ключові слова: політичні системи, репресії та терор, громадянське суспільство, критичне мислення.

Summary

Bader A. V. Repression and terror as tools for the formation of critical thinking and civil society. – Article.

The article states that today humanity is experiencing a change in global economic and political cycles, which is directly related to the struggle for leadership in the digital economy and the modernization of approaches, methods and tools of information influence. It is emphasized that modern technologies have opened access to manipulations at the deep level of public consciousness. As a result, the strategy of information influence is now focused not so much on working with facts as on the psychological mechanism of information perception, that is, on the formation of a certain type of critical thinking. It is stated that under certain circumstances repression and terror can be used as a tool for the formation of critical thinking. It is stated that the question remains open as to which political models can allow the use of such practices, at what stages of their development, and whether there are possibilities of blocking repression and terror by elements of civil society.

The article establishes that repression and terror as a tool for forming a certain type of critical thinking began to be used during the period of revolutions, civil wars and coups d'état, which adapted the political systems of leading states to the mechanisms of the world economy. It is revealed that in liberal-democratic political systems, inherent in the countries of the center of the modern world economy, the use of repressive mechanisms for forming public consciousness is completely excluded. It is indicated that this is ensured by effective public control over the activities of government structures. It is noted that in totalitarian systems of the semi-peripheral zone, repression and terror are an integral part of state functioning and a means of forming a top-determined, ideologized critical thinking in the population. It is stated that a characteristic feature of authoritarian political systems (semi-peripheral and peripheral zones) is the presence of elements of civil society and the subjectification of politics. It is concluded that under such conditions, the formation of critical thinking among the majority of citizens, based on a positive perception of the leader, belief in the presence of an external and internal enemy, power and outstanding achievements of the state, comes to the fore. Accordingly, terror is usually not used, and repression plays a supporting role and is limited mainly to political tasks. It is stated that under the clan-oligarchic model inherent in the semi-periphery, the potential possibility of using repression remains, but their use is restrained by elements of facade democracy that imitate elements of civil society.

Key words: political systems, repression and terror, civil society, critical thinking.